

Kapitel 7

BØJNING OG ORDKLASSER

Indhold:

- 1 Hvad man kan bøje
- 2 Hvorfor man bøjer
- 3 Substantiver
- 4 Pronominer
- 5 Artikler
- 6 Adjektiver
- 7 En lille digression
- 8 Verber
- 9 Kongruens
- 10 Adverbier
- 11 Talord
- 12 Opsamling

* * *

1 Hvad man kan bøje

Man kan bøje knæ, man kan bøje armen, og man kan bøje af. Det jeg her prøver at bøje i neon, er at der ikke er noget særlig mærkeligt ved at man også kan bøje ord.

Det har man faktisk kunnet i flere tusinde år. På latin hedder bøjning *fleksion* (vi kender *fleks-* fra fremmedordet *fleksibel* 'bøjelig'). Og det billede der ligger bag, er formentlig at vi har en **grundform**, der er lige, og nogle **bøjede former** (der er eksede...):

<i>bøj</i>	<i>bøj</i>	<i>bøj</i>	<i>bøj</i>	<i>bøj</i>
	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
	<i>r</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i>
			<i>e</i>	

Spøg til side. Det er ikke alle ord der kan bøjes. De ord der kan bøjes på dansk, er følgende ordklasser:

- **Substantiver** (navneord) fx *gris – grisen, grise, grisenes*
- **Pronominer** (stedord) fx *jeg – mig, min; han – ham, hans*
- **Adjektiver** (tillægsord) fx *sød – søde, sødt, sødere, sødest*
- **Verber** (udsagnsord) fx *hente – hentede, hentet, hentende, hentes*

Desuden findes der ordklasser der har noget der ligner en bøjning:

- **Artikler** (kendeord) fx *en, et, den, det, de*
- **Adverbier** (biord) fx *op–oppe, ned–nede, ind–inde, ud–ude*
- **Talord** fx *tre – tredie, trediedel*

Og så er der de ordklasser der absolut ikke kan bøjes:

- **Præpositioner** (forholdsord) fx *af, i, på, til, under, ved*
- **Konjunktioner** (bindeord) fx *og, men, eller, når, hvis*
- **Interjektioner** (udråbsord) fx *nå, tja, ja, nej, hurra, øv, basta*

Bøjning foregår oftest ved at man tilføjer endelser, som i *hente – henter, hentede, hentet*. Men det kan også ske at vi laver lidt om på grundformen, som fx i *bog – bøger, sige – sagde*. Og vi kan desuden bruge en helt anden form, som fx i *gå – gik, god – bedre, hun – hende*.

Det væsentlige ved en bøjning er at den danner et **mønster** for den ordklasse der bøjes.

Herved adskiller bøjning sig fra **afledning**. Afledning giver oftest et helt nyt ord, fx *ren* der kan afledes til fx *uren, forurene, forurening*. Det danner ikke noget gennemgående mønster der kan

bruges ved andre adjektiver (fx *svær – usvær, forusvære, forusværing* ???). Se også kapitel 4 om ordforrådet.

* * *

* * *

2 Hvorfor man bøjer

Der er sprog der bøjer ordene mere end dansk. Der er også sprog der bøjer mindre, og de har så andre mekanismer til at sikre at det alligevel bliver forståeligt.

Det danske system er sådan indrettet at vi dårligt kan undvære de bøjninger vi har.

Opgave 1: I nedenstående læserbrev i Politiken (under overskriften *DF's hykleri*) er bøjede former erstattet med grundformer, og grundformer med bøjede former. Omskriv det så det kommer til at lyde rigtigt.

Nu hvor en flokke ung jyde have begå massevoldtægten, forvente mig at Dansk Folkeparti forlange at al jyde sende hjem hvor de komme fra, og at der skullet tage tiltaget til at jyske kulturen ikke besmitte den dansk. Al anden vil var hykleriske.

Resten af dette kapitel er jævnt kedeligt. Dels fordi du kan det i forvejen hvis du kan dansk – du er blot ikke klar over hvor meget du kan. Og dels fordi bøjningsmønstre kun kan fremstilles som remser, og det er jo aldrig særlig muntert. Kun i tekst-sammenhæng er bøjning betydningsfuldt (som i opgave 1).

Når vi alligevel skal have det med, er det fordi man har brug for at vide hvad bøjning er for noget. Sagen er at vi kender formerne på den måde at ved hvordan de bruges, dvs hvordan de fungerer. Vi ved bare ikke at vi ved det...

Men forskellen mellem **form og funktion** er nyttig, som vi skal se senere.

3 Substantiver

Substantiver kan bøjes på tre forskellige måder.

Substantivernes talbøjning

Substantiver bøjes i **singularis** (ental) – **pluralis** (flertal). Der findes tre forskellige pluralis-ender på dansk:

<u>Singularis</u>	<u>Pluralis</u>
<i>bil</i>	<i>bil-er</i>
<i>hund</i>	<i>hund-e</i>
<i>får</i>	<i>får (-Ø)</i> (-Ø betyder nul-ender.)

Hertil kommer så en del variationer i grundformen, fx

<i>cykel</i>	<i>cykler</i>	(bortfald af e)
<i>kat</i>	<i>katte</i>	(konsonant-fordobling)
<i>mand</i>	<i>mænd</i>	(vokal-skifte)

Desuden har vi tilegnet os en engelsk pluralis-ender (som næsten altid er *-s*):

<i>drink</i>	<i>drinks</i>
<i>hotdog</i>	<i>hotdogs</i>

– men den er så usikker at vi ofte bruger pluralis-formen i singularis (*Vil du ikke ha en hotdogs?*).

Og vi har enkelte tilfælde af latinske pluralis-former, fx *faktum-fakta, serum-sera*, eller italiensk *risiko-risici*, men dem føler vi os heller ikke helt hjemme i (*risikøer* er nok mere almindeligt, og *fakta* bruges ofte som singularis).

Omvendt tager låneord som *gymnasium* og *studium* ofte farve af pluralis-formen (*gymnasier* og *studier*), og bliver i singularis til *gymnasie* og *studie*. (Et *studie* er fx et *radiostudie*, og altså egentlig noget andet end fx et *studium ved universitetet*.)

Bestemthed i substantiverne

– findes både i singularis og pluralis:

	Ubestemt	Bestemt	
Singularis	<i>hund</i>	<i>hund-en</i>	(fælleskøn)
	<i>sund</i>	<i>sund-et</i>	(intetkøn)
Pluralis	<i>katte</i>	<i>katte-ne</i>	
	<i>bøger</i>	<i>bøger-ne</i>	
	<i>får</i>	<i>får-e-ne</i>	
	<i>jægere</i>	<i>jæger-ne</i>	

Også her kan der være uregelmæssigheder, som i *gymnasium-gymnasiet*.

Opgave 2: I eksemplerne *får-e-ne* og *jæger-ne* ser vi en afvigelse – vi kunne jo godt have haft *får-ne* og *jæger-e-ne*. Prøv selv at formulere regler for ord som *får* og *jægere*. (Men pas på ord som *kurer*, med tryk på sidste stavelse.)

Køn er ikke en bøjning, men en fast bestanddel af hvert substantiv. På dansk har substantiverne to køn:

- Fælleskøn fx *en kvinde – kvinden, en stol – stolen*
- Intetkøn fx *et barn – barnet, et bord – bordet*

Vi kan ikke bøje fx *barn* i køn – det er altid intetkøn, ligesom fx *et menneske, et medlem*.

Der er ikke nogen ‘logik’ i tildelingen af køn, heller ikke på andre europæiske sprog. Tysk har fx tre køn: hankøn fx *der Affe* (‘aben’), hunkøn fx *die Schlange* (‘slangen’) og intetkøn fx

das Mädchen (‘pigen’). Det grammatiske køn har – som man kan se – intet med naturligt køn at gøre.

Bøjet ‘efterhængt’ bestemthed (som i *hund-en*) er noget specielt for de nordiske sprog. De fleste andre sprog bruger foranstillet artikel (kendeord), fx engelsk *the*, tysk *der, die, das*, eller fransk *le, la*. Det samme gør vestjysk, hvor *æ hund* svarer til *hunden*.

Nogle sprog, fx latin og russisk, har ingen bestemthed, hverken efterhængt eller foranstillet. Her må man så gætte sig til om *dominus* betyder ‘en herre’ eller ‘herren’.

Kasus i substantiverne

– det er der ikke meget af på dansk. Vi har ud over grundformen kun en **genitiv** (ejefald), der dannes med endelsen *-s*:

Han har ikke hunds ret i sit eget hus.

Lærerens ulyst til at rette opgaverne er næppe mindre end elevernes modvilje mod at skrive dem.

På dansk bruges genitiv alene til at binde to nominaler sammen (som i *hunds ret, lærerens ulyst, elevernes modvilje*), dvs de danner tilsammen én benævnelse.

På nogle andre sprog har man en del flere kasus, som så også kan bruges til andre ting. Fx latin – nedenstående oversigt viser de latinske kasus i singularis.

Hertil kommer så et lignende antal kasusformer i pluralis. Og det er ikke engang det meste man kan have – på ungarsk har man fx over 20 kasus.

Nominativ (nævnefald)	<i>dominus</i> ‘herre’	<i>femina</i> ‘dame’
– grundformen, der bruges som subjekt (grundled)		
Vokativ (påkaldedefald)	<i>domine</i>	<i>femina</i>
– der bruges til påkalde, som på dansk i <i>Oh, Herre!</i>		
Akkusativ (genstandsfald)	<i>dominum</i>	<i>feminam</i>
– der bruges som direkte objekt (genstandsled), samt efter visse præpositioner (forholdsord)		
Genitiv (ejefald)	<i>domini</i>	<i>feminae</i>
– der bruges nogenlunde som på dansk, blot efterstillet, som i <i>viae Domini</i> ‘Herrens veje’.		
Dativ (hensynsfald)	<i>domino</i>	<i>feminae</i>
– der bruges som indirekte objekt (hensynsled), samt i enkelte andre tilfælde.		
Ablativ (‘fra-kasus’)	<i>domino</i>	<i>femina</i>
– der bruges efter visse præpositioner, samt i visse andre forbindelser.		

* * *

De tre danske typer af bøjningsendelser placeres i en bestemt rækkefølge:

	pluralis	bestemt	genitiv
<i>bil</i>	<i>-er</i>	<i>-ne</i>	<i>-s</i>

Der er ikke noget der hedder *bil-s-er-ne* eller *bil-er-s-ne* eller *bil-en-er*. Den regel er ikke naturgivet – sådan er det bare på dansk. (Bortset fra enkelte faste ældre udtryk, som *dødsens alvorlig*, *al landsens ulykker*, med dobbelt genitiv-s.)

* * *

4 Pronominer

Der er to bøjningsmønstre for pronominer. Det ene mønster er de **personlige pronominers** bøjning. Den tager hensyn til 3 ‘personer’, samt tal og kasus. Mønstret ser således ud:

	<u>Nominativ</u>	<u>Akkusativ</u>	<u>Genitiv</u>
1.pers.sing.	<i>jeg</i>	<i>mig</i>	<i>min</i>
– plur.	<i>vi</i>	<i>os</i>	<i>vores</i>
2.pers.sing.	<i>du</i>	<i>dig</i>	<i>din</i>
– plur.	<i>I</i>	<i>jer</i>	<i>jeres</i>
3.pers.sing.	<i>han, hun</i>	<i>ham, hende</i>	<i>hans, hendes</i>
	<i>den, det</i>	<i>den, det</i>	<i>dens, dets</i>
– plur.	<i>de</i>	<i>dem</i>	<i>deres</i>

Det andet mønster er simple. Det omfatter en Grundform (G), en bøjet form på -t, og en bøjet form på -e. Vi kan kalde det **Gte-bøjningen**.

Den gælder for tre af genitivs-formerne ovenfor – de kaldes også de **possessive pronominer** (ejestedord):

<u>Grundform</u>	<u>-t</u>	<u>-e</u>
<i>min</i>	<i>mit</i>	<i>mine</i>
<i>din</i>	<i>dit</i>	<i>dine</i>
<i>(vor</i>	<i>vort</i>	<i>vore)</i>
<i>sin</i>	<i>sit</i>	<i>sine</i>

Vor og *vort* er ikke almindelige mere, undtagen i højtidelig sprogbrug. I stedet bruges *vores*. *Jeres* og *deres* har tidligere været bøjet i lignende former, men de findes nu kun dialektalt.

Sin, sit og *sine* kaldes **refleksive pronominer** (tilbagevisende stedord). Her findes desuden et enkelt der ikke er possessivt: *sig*, der bruges som objekt i sætningen, fx *Han vaskede sig*, eller efter præposition, fx *Han tog sæben med sig*.

De refleksive pronominer bruges til at vise tilbage til sætningens grundled (subjekt), som fx *Han tog sin hat og gik sig en tur*. Men de bruges ikke i alle danske dialekter. Især i jysk kan man undertiden høre *Han tog hans hat og gik hans vej*.

Beslægtet med de refleksive pronominer er de **reciproke pronominer** (gensidige stedord): *hinanden* og *hverandre*.

Desuden gælder Gte-bøjningen for enkelte andre pronominer. For det første de **demonstrative pronominer** (påpegende stedord):

denne   *dette*   *disse*

Som demonstrativer kan desuden bruges *dén* og *dét*, med eftertryk (ofte i formen *den her*, *det der*).

For det andet de **interrogative pronominer** (spørgende stedord):

hvilken   *hvilket*   *hvilke*

Blandt de interrogative er også der en del der ikke bøjes: *hvem*, *hvad*, *hvor*, *hvordan*, *hvorfor*.

Og for det tredje en del **ubestemte pronominer**:

nogen   *noget*   *nogle*
ingen   *intet*   *ingen*
anden   *andet*   *andre*
al   *alt*   *alle*
hel   *helt*   *hele*
(liden)   *lidt*   *få*
(megen)   *meget*   *mange*

(*mangen*   *mangt*)   *mange*

Ordene i parentes bruges sjældent nu om dage.

Opgave 3: Gte-bøjningen for pronominer tager hensyn til køn og tal. Prøv selv at formulere reglerne.

Der findes en sjette type pronominer, der er ubøjede. Det er de **relative pronominer** (henførende stedord):

Den der skriver d i gjort, han skal ha sin ende smurt.
Det er en regel som mange glemmer.

Både *der* og *som* kan også bruges som andet end relativt:

Der er noget i luften... (ubestemt subjekt 'grundled')
Det er varmt som på en sommerdag. (sammenligning)

* * *

5 Artikler

De danske artikler danner følgende mønster:

	<u>Fælleskøn</u>	<u>Intetkøn</u>	<u>Pluralis</u>
Ubestemt	<i>en</i>	<i>et</i>	—
Bestemt	<i>den</i>	<i>det</i>	<i>de</i>

Det er faktisk det samme mønster som for pronominernes Gte-bøjning, bortset fra at pronominerne ikke har forskellige former i bestemt-ubestemt.

Artiklerne bruges som forled i benævnelser, fx *en sjov hat*, *det gamle træ*, *de flinke elever*. Hvis der ikke er noget adjektiv i bestemt form, bruges i stedet efterhængt bestemthedsendelse: *træet*, *eleverne*.

* * *

6 Adjektiver

Adjektiver bøjes på to måder. Den ene er Gte-bøjningen:

Grundform	-t	-e
<i>sød</i>	<i>sødt</i>	<i>søde</i>
<i>dejlig</i>	<i>dejligt</i>	<i>dejlige</i>
<i>god</i>	<i>godt</i>	<i>gode</i>
<i>slet</i>	<i>slet</i>	<i>slette</i>
<i>øde</i>	<i>øde</i>	<i>øde</i>

Læg mærke til at *slet* og *øde* er afvigende (kan du formulere en regel om hvordan?).

Opgave 4: Her kommer nogle eksempler på hvordan Gte-bøjningen bruges ved adjektiverne. Kan du formulere reglerne? (De er lidt anderledes end for pronominerne.)

Edens Have, den var smuk.
Store farer var der dog.
Eva fandt et usselt æble.
Adam åd, det usle skrog.

Livet udenfor var hårdt.
Ørene var røde.
Så fik Eva søde børn.
Nu er de alle døde.

Vink: Læg mærke til køn, tal og bestemthed.
 (PS: Hvad forskel gør kommaet efter *åd*?)

Den anden adjektivbøjning er **gradbøjningen**, som danner følgende mønster:

1.grad (positiv)	2.grad (komparativ)	3.grad (superlativ)
<i>sød</i>	<i>sødere</i>	<i>sødest</i>
<i>klog</i>	<i>klogere</i>	<i>klogest</i>
<i>kvik</i>	<i>kvikkere</i>	<i>kvikkest</i>
<i>vidunderlig</i>	<i>vidunderligere</i>	<i>vidunderligst</i>
	<i>mere vidunderlig</i>	<i>mest vidunderlig</i>
<i>professionel</i>	<i>mere professionel</i>	<i>mest professionel</i>

Nogle adjektiver (især de lange eller fremmede) gradbøjes ikke med endelse, men med foranstillet *mere–mest*.

* * *

7 En lille digression (sidespring)

Det er ikke nogen tilfældighed at vi har både *vidunderlig-ere (-st)* og *mere (mest) vidunderligt*.

Forskellen er at vi kan have både en **morfologisk bøjning** (med tilføjet endelse, fx *sødere*, eller med ændret ordform, fx *bedre*) og et **syntaktisk udtryk** (ved sammenstilling af ord). Den forskel går igen ved en række forskellige bøjninger:

	Morfologisk	Syntaktisk
Adjektivisk gradbøjning	<i>underlig-ere/-st</i> <i>quick-er</i> — —	<i>mere/mest underlig</i> <i>more beautiful</i> (engelsk) <i>plus belle</i> (fransk 'smukkere') <i>la plus belle</i> ('den smukkeste')
Substantivisk bestemthed	<i>bogen</i> — — —	<i>den (store) bog</i> <i>the book</i> (engelsk) <i>das Buch</i> (tysk) <i>le livre</i> (fransk)
Verbal-	<i>læstes</i>	<i>blev læst</i>

bøjning	—	<i>was read</i> (engelsk)
	<i>læste, read</i>	<i>was reading</i> (engelsk)
	<i>scripsi</i> (latin)	<i>jeg har skrevet</i>

Der har i de indo-europæiske sprog været en tendens til overgang fra morfologisk (som eksemplificeret i latin) til syntaktisk udtryk (som i dansk, engelsk, tysk, fransk).

Årsagen hertil er formentlig en svækket udtale af endelser og et deraf følgende behov for 'hjælpe-ord'. Men de fleste af de indo-europæiske sprog har eksempler på både morfologiske og syntaktiske former.

* * *

8 Verber

Verberne er den ordklasse der har den mest komplicerede bøjning på dansk. Dels er der mange former, og dels er der en del uregelmæssigheder.

Her kommer de **morfologiske former**:

	to 'svage' bøjninger		en 'stærk' bøjn.
1 Imperativ (bydemåde)	<i>regn</i>	<i>læs</i>	<i>skriv</i>
2 Infinitiv (navnemåde)	<i>(at) regne</i>	<i>(at) læse</i>	<i>(at) skrive</i>
3 – passiv	<i>(at) regnes</i>	<i>(at) læses</i>	<i>(at) skrives</i>
4 Præsens (nutid)	<i>regner</i>	<i>læser</i>	<i>skriver</i>
5 – passiv	<i>regnes</i>	<i>læses</i>	<i>skrives</i>
6 Præteritum (datid)	<i>regnede</i>	<i>læste</i>	<i>skrev</i>
7 – passiv	<i>regnedes</i>	<i>læstes</i>	—
8 Perfektum participium (kort tillægsmåde)	<i>regnet</i>	<i>læst</i>	<i>skrevet</i>
9 Præsens participium (lang tillægsmåde)	<i>regnende</i>	<i>læsende</i>	<i>skrivende</i>

Læg mærke til at den korteste form er imperativen. Alligevel regner man som regel infinitiven som grundform.

Hertil kommer så en del **syntaktiske udtryk**, dvs i stedet for et enkelt verbum får vi en **verbalgruppe**.

Med hjælpeverberne have eller være + perfektum participium dannes '**før-tider**':

10 Perfektum (før nutid)	<i>har regnet</i>	<i>har læst</i>	<i>har skrevet</i>
	<i>er sluttet</i>	<i>er rejst</i>	<i>er fløjet</i>
11 Plusquamperfektum (før datid)	<i>havde regnet</i>	<i>havde læst</i>	<i>havde skrevet</i>
	<i>var sluttet</i>	<i>var rejst</i>	<i>var fløjet</i>

Reglerne for hvornår vi bruger *have*, og hvornår *være*, er ikke helt ligetil, men beherskes uden besvær af folk med dansk modersmål.

Med hjælpeverbet blive + perfektum participium dannes **syntaktisk passiv**:

	Syntaktisk	Morfologisk
Imperativ:	<i>Bliv opereret inden det bliver værre.</i>	—
Infinitiv:	<i>Bogen fortjener at blive læst.</i>	<i>at læses</i>
Præsens:	<i>Opgaverne bliver givet af læreren.</i>	<i>gives</i>
Præteritum:	<i>Bogen blev læst af alle eleverne.</i>	<i>læstes</i>
Perfektum:	<i>Bogen er blevet læst.</i>	—
Plusquam- perfektum:	<i>Bogen var blevet læst.</i>	—

– Som alternativer til de to sidste findes også *bogen er læst* og *bogen var læst*.

Et staveproblem

En af de oftest forekommende stavfejl skyldes verber der ender på *-re* i infinitiv, fx *køre, fare, repeterere*. De udtales nøjagtig som de tilsvarende præsens-former: *kører, farer, repeterer*.

Har man det problem, kan man prøve at erstatte med et verbum med tydelig udtaleforskel, fx *læse-læser, rejse-rejser*. Altså:

Jeg sidder og repeterer (læser).

Jeg skal ud at køre (rejse).

Det gør det ikke nemmere at *og* og *at* i de to sætninger begge udtales *å*. Men foran infinitiv er det altså oftest et *at*, og foran præsens er det et *og*.

* * *

9 Kongruens

Kongruens betyder 'overensstemmelse i bøjning'. Nogle vil måske kende det fra engelsk, nemlig som forskellen mellem fx *he lives* (3. person singularis i præsens) og *I / you / we / they live* (alle andre former i præsens).

Den kongruens er altså en 'enighed' mellem grundledet (subjektet) og udsagnsleddet (verballeddet). (På engelsk hedder kongruens faktisk *concord* 'enighed'.)

Samme type kongruens fandtes også i ældre dansk, som en forskel mellem *stjernen blinker* og *de gyldne stjerner blinke* (fra *Dejlig er den Himmel blå*). Men den fandtes kun i højtideligt skriftsprog, og den forsvandt helt omkring år 1900 (i talesproget var den på vej ud allerede i 1300-tallet). H.C.Andersen bruger den undertiden.

I nogle andre sprog er kongruensen mellem subjekt og verballed langt mere udviklet – så meget at selve subjektet ofte udelades, fx på latin, spansk og italiensk. Således på latin:

<i>te am-o</i>	<i>me am-as</i>	<i>me am-at</i>
<i>dig elsker-jeg</i>	<i>mig elsker-du</i>	<i>mig elsker-han/hun</i>

Men kongruens findes også andre steder i sproget, fx på dansk i forskellen mellem *en lang time* og *et langt minut* (kongruens i køn mellem substantivet *time/minut* og forleddene *en lang/et langt*). Eller i forskellen mellem *dette år* og *disse år* (kongruens i tal – selvom substantivet *år* ikke viser pluralis).

* * *

10 Adverbier

De fleste adverbier bøjes ikke, som fx *kun, også, ikke, temmelig*.

Det gælder også de adverbier der er dannet af adjektiver, som fx *Han danser smukt, synger dejligt, men taler elendigt*. Godt nok har de en form der ligner adjektivernes intetkønsform, men når de bruges som adverbier (her om måden han danser, synger og taler på), har de kun formen med *-t*, som er afledt af det tilsvarende adjektiv, og ikke medlem af Gte-bøjningen. (Dog må det siges at det *-t* der er aflednings-suffiks, ikke udtales i alle dialekter.)

Til gengæld kan de adverbier der er afledt af adjektiver, gradbøjes på samme måde som adjektiverne (fx *Bilen kører hurtigt /hurtigere /hurtigst*).

På andre sprog afledes adverbier ved andre typer suffikser, fx på engelsk ved hjælp af *-ly* (fx *beautiful-ly, bad-ly*) eller på fransk ved hjælp af *-ment* (fx *lente* 'langsom' – *lente-ment*). På tysk bruges adjektivernes grundform som adverbium, uden aflednings-suffiks.

Herudover har vi et sæt af 'små' adverbier der bøjes med *-e*:

<i>Flaget tages <u>ned</u></i>	<i>når solen er <u>nede</u>.</i>

Lyset gik ud og så var den historie ude.
 Når smerten går over, er sygdommen ovre.
 Stik skruen skråt op, og drej til den er helt oppe.
 Stik piben ind, og hold den inde!
 Jeg tager bort, og jeg er borte i tre dage.
 Når jeg kommer hjem, bliver jeg hjemme.

Opgave 5: Forestil dig at du skal forklare en udlænding hvad forskellen er mellem grundformen og –e-formen. Hvordan vil du gøre det?

* * *

11 Talord

Vi har på dansk tre slags talord:

<u>Mængdetal</u> (kardinaltal)	<u>Ordenstal</u> (ordinaltal)	<u>Brøker</u>
<i>én</i>	<i>første</i>	<i>hel</i>
<i>to</i>	<i>anden / andet</i>	<i>halv</i>
<i>tre</i>	<i>tredie</i>	<i>trediedel</i>
<i>fire</i>	<i>fjerde</i>	<i>fjerdedel</i>
<i>fem</i>	<i>femte</i>	<i>femtedel</i>
<i>ti</i>	<i>tiende</i>	<i>tiendedel</i>
<i>tyve</i>	<i>tyvende</i>	<i>tyvendedel</i>
<i>tredive</i>	<i>tredivte</i>	<i>tredivtedel</i>
<i>fyrre</i>	<i>fyrretyvende</i>	<i>fyrretyvendedel</i>
<i>halvtreds</i>	<i>halvtredsindstyvende</i>	<i>halvtredsindstyvendedel</i>
<i>hundred(e)</i>	<i>hundrede</i>	<i>hundrededel</i>
<i>tusind(e)</i>	<i>tusinde</i>	<i>tusindedel</i>

Om der er tale om en egentlig bøjning er nok tvivlsomt. Ordenstillene er meget uregelmæssige, og brøkerne er sammensatte substantiver, med del som sidsteled. Men de danner alligevel et regelmæssigt overordnet mønster.

Tager vi en fjerde type talord med (*ener/etter, toer, treer*, osv), kan der ikke være tvivl om at det er afledning, af samme type som *dansk-er, jæg-er*, og det nye ord *ned-er*, der vist kun forekommer i bestemt form: *Det er bare nederen*.

Halvtreds

Vi skal nok lige have forklaringen på de danske tal som både svenskere og nordmænd kalder *femti, seksti, syvti*, osv.

Vi må begynde med sammensætningen *halv-anden* (1,5), som betyder 'halvvejs til den anden'. I ældre sprog har man også *halvtredie* (2,5), *halvfjerde* (3,5), og *halvfemte*.

Desuden har vi ordet *sind*, som også kan betyde 'gang' (vi har det stadig i *nogensinde*). Derefter er det forholdsvis simpelt:

2,5 x 20	<i>halvtredie sinds tyve</i>	<i>halvtred-s(inds-tyve)</i>	50
3 x 20	<i>tre sinds tyve</i>	<i>tre-s(inds-tyve)</i>	60
3,5 x 20	<i>halvfjerde sinds tyve</i>	<i>halvfjerd-s(inds-tyve)</i>	70
4 x 20	<i>fire sinds tyve</i>	<i>fir-s(inds-tyve)</i>	80
4,5 x 20	<i>halvfemte sinds tyve</i>	<i>halvfem-s(inds-tyve)</i>	90

Det forklarer hvorfor der er forskel mellem *halvtreds* (med *d*) og *tres* (uden *d*). Hvorfor vi har talt i tyvere (med både fingre og tær?) når vores naboer tæller i tiere – det er ikke let at sige.

* * *

12 Opsamling

Den letteste måde at kende ordklasserne fra hinanden på, er ved at se på deres bøjning. **Substantiverne** bøjes i bestemthed (foruden tal og genitiv). **Verberne** bøjes i tid (foruden en del andre former). De fleste **adjektiver** gradbøjes (foruden Gte-bøjningen).

Pronominerne er noget af en rodekasse der spænder fra *jeg* over *alt* til *ingen*, med mere eller mindre omfattende bøjnings-

mønstre. **Artiklerne** lærer vi udenad (*en, et, den, det, de*). Og **talordene** er nogenlunde til at tage og føle på.

De øvrige (**adverbier, præpositioner, konjunktioner og interjektioner**) bøjes ikke eller sjældent. Men de bruges forskelligt i sætninger, som vi skal se senere.